

Evaluating the Quiddity of E'tebari Propositions in Islamic Economics in the Light of Allameh Tabātabā'i's View

Mohammad Javad Tavakoli¹ , Abdullah Fat'hi²

1. Assistant Professor, Department of Economics, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran (Corresponding author).

mj_tavakoli2@yahoo.com

2. Assistant Professor, Faculty Member, Philosophy Department, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.

fathi@iki.ac.ir

Received: 2024/03/19; Accepted: 2025/02/17

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Many E'tebari (contingent) perceptions, concepts and propositions are used in economics and Islamic economics. The credit of money and the credit of the prohibition of usury are examples of E'tebari propositions in Islamic economics. One of the common views on E'tebari propositions is the view of Allameh Tabataba'i (may Allah have mercy on him). He considers E'tebari propositions to be propositions in which the extent or ruling of something is attributed to another in order to achieve some individual and collective purposes. In his analysis, E'tebari propositions have a metaphorical function. One interpretation of his view is that these propositions are false propositions that have social benefits. These propositions are neither included in the category of self-evident propositions nor are they examples of theoretical propositions that can be referred to as self-evident.

In this article, we examined Allameh Tabataba'i's approach to E'tebari propositions and its extension in Islamic economics. According to the article's hypothesis, accepting the E'tebari reality of credit propositions can help strengthen the description and explanation in Islamic economics as well as improve economic policymaking. Accordingly, if we consider credit propositions in Islamic economics to be true propositions and their truth depends on the credibility of the initial creditor or credit recipients in society, the truthfulness of these propositions means that they indicate and create the existing credit reality; a reality that, according to public acceptance, is the origin of objective real effects. In addition to the fact that rational people act on the basis of these credits and thus produce effects; for example, they pay money for the transfer of ownership, action or inaction based on some credits has unintended real effects that are inevitable.

Method: In this article, we use the method of critical philosophical analysis to explain and evaluate Allameh Tabataba'i's view on the identity of E'tebari propositions and its approach to Islamic economics. The method of the

Research Institute of
Hawzah and University

Methodology of Social Sciences and Humanities

Journal homepage: <https://method.rihu.ac.ir/>

Original Article

article is library and documentary in collecting the required information. In this approach, studies related to the identity of E'tebari propositions are evaluated with the philosophical analytical method. The analysis of the identity of E'tebari propositions is carried out by comparing these propositions with non-E'tebari propositions. The philosophical analysis of the types of propositions enables us to extract the identity dimensions of E'tebari propositions. Next, by adopting a comparative approach, we compare the presented understanding of the identity of E'tebari propositions with examples. In this regard, first, we will use the method of philosophical analysis to distinguish between E'tebari and non- E'tebari propositions in Islamic economics. Next, we will analyze the identity of E'tebari propositions philosophically. The next part of the article uses the method of critical philosophical analysis. In this study, Allameh Tabataba'i's view on E'tebari propositions is criticized and critically evaluated. This critical analysis provides the basis for presenting the selected approach entitled The Reality of Credit in E'tebari Propositions. At the end of the article, using the comparative method, the proposed understanding of credit in Islamic economics is applied to two examples; the first comparative example is the prohibition of usury. In this case, correct credit is consistent with the formative realities. The second example is the claim that the hidden subsidy is unfair and that it must be eliminated. In the second example, incorrect credit leads to a misunderstanding of the formative and legislative realities and, as a result, inappropriate legislation, which leads to inappropriate results.

Results: The findings of the article show that Allameh Tabataba'i's analysis of E'tebari propositions provides the basis for improving theorists' understanding of E'tebari propositions; however, his view that these propositions are false because they lack objective counterfactuals is not progressive. In contrast, paying attention to the E'tebari reality of E'tebari propositions is both more analytically realistic and practically prevents incorrect policymaking. According to the selected perspective of the article, E'tebari propositions are true propositions whose truth depends on the credibility of the initial creditor, social acceptance, and compliance with formative and legislative realities. The truthfulness of these propositions means that they narrate and create a E'tebari reality that is consistent with other formative and legislative realities; given the general acceptance of this credit, correct real effects such as fair and balanced enjoyment of goods and services are created.

In this framework, inappropriate conceptual credits such as hidden subsidies, despite their general acceptance, are false and unconstructive credit due to their incompatibility with the structural and legislative realities; this type of credit, by proposing a false understanding of distributive justice, dictates that the price of energy carriers should be determined based on the prices of other countries; this interpretation of justice requires that the price of all goods and services, including wages, should be determined in this way; something that is not practical to achieve. Not accepting the adjustment of wages based on the wages of other countries and accepting the adjustment of the price of energy carriers causes a type of credit that is incompatible with the structural and legislative realities and disrupts the system of distribution of benefits and goods and increases the class gap.

Discussion and Conclusions: The frequent use of credit statements in economic science and Islamic economics and the lack of distinction between them and non-credit statements not only make it difficult to understand reality but can also lead to inappropriate practical and policy outcomes. When an inappropriate credit reality, such as a hidden subsidy, is credited, behavioral reactions are formed based on it. Part of these reactions is related to the behavior of economic policymakers who adopt incorrect policies in increasing energy prices. Another part of the reactions is related to the people to whom the incorrect policy is applied; in response to the increase in energy carrier prices, they mainly increase

Research Institute of
Hawzah and University

Methodology of Social Sciences and Humanities

Journal homepage: <https://method.rihu.ac.ir/>

Original Article

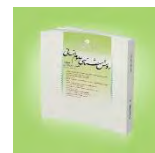
the prices of their goods and services instead of making behavioral changes to reduce energy consumption. As a result, the policy output will mainly be an increase in the inflation rate; without any major behavioral changes.

Paying attention to the credit reality of credit propositions has important policy implications. Paying attention to the fact that the creditor can make a correct credit by the formational and credit realities, and appropriately change the external reality, is a prerequisite for sound economic policymaking. In contrast, not understanding this fact leads to mistakes in policymaking and its discourse, and as a result, exacerbates economic problems. For example, the incorrect credit of hidden subsidies in Iran led to the creation of formal and informal institutions such as the Subsidy Targeting Law and the Subsidy Targeting Organization, as well as the dependence of subsidy payments on the price of energy carriers. This type of structuring and behavior formation has created stable behavioral habits in budgeting that are not easily changed.

Keywords: E'tebāriāt, E'tebārī Perceptions, Allameh Tabātabā'i, Truth, Islamic economics.

Cite this article: Mohammad Javad Tavakoli & Abdullah Fat'hi. (2025), "Evaluating the Quiddity of E'tebari Propositions in Islamic Economics in the Light of Allameh Tabātabā'i's View", *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 30(121): 65-81.

ارزیابی هویت گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی در امتداد اندیشه علامه طباطبایی

محمدجواد توکلی^۱، عبدالله فتحي^۲

۱. استادیار گروه اقتصاد، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران (نویسنده مسئول).

mj_tavakoli2@yahoo.com

۲. استادیار، عضو هیئت علمی گروه فلسفه مؤسسه امام خمینی، قم، ایران.

fathi@iki.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۲

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: در دانش اقتصاد و اقتصاد اسلامی مفاهیم و گزاره‌های اعتباری زیادی استفاده می‌شود. اعتبار پول، اعتبار حرمت ربا نمونه‌هایی از اعتباریات در اقتصاد اسلامی است. یکی از دیدگاه‌های رایج در مورد اعتبارات، دیدگاه علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه است. ایشان گزاره‌های اعتباری را گزاره‌هایی می‌داند که در آن حد یا حکم چیزی به چیز دیگر نسبت داده می‌شود تا برخی مقاصد فردی و جمعی حاصل شود. در تحلیل ایشان، گزاره‌های اعتباری کارکرد استعاری دارند. یک برداشت از دیدگاه ایشان این است که این گزاره‌ها گزاره‌های کاذبی می‌باشند که منافع اجتماعی در پی دارند. این گزاره‌ها در ذیل گزاره‌های بدیهی قرار می‌گیرند و نه مصداق گزاره‌های نظری قابل ارجاع به بدیهی می‌باشند.

در این مقاله به بررسی رویکرد علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه در مورد اعتباریات و امتداد آن در اقتصاد اسلامی می‌پردازیم. بنا به فرضیه مقاله، پذیرش صدق اعتباری گزاره‌های اعتباری می‌تواند به تقویت توصیف و تبیین در اقتصاد اسلامی و همچنین، بهبود سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کمک کند. براساس این، اگر گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی را گزاره‌های صادق و صدقشان را وابسته به اعتبار اعتبارکننده اولیه و یا پذیرندگان اعتبار در جامعه بدانیم، صادق بودن این قضایا بدین معناست که آنها واقعیت اعتباری موجود را حکایت و ایجاد می‌کنند؛ واقعیتی که با توجه به پذیرش عمومی، منشأ آثار حقیقی عینی است. افزون‌براینکه عقلاً بر مبنای این اعتبارات عمل می‌کنند و بدان ترتیب اثر می‌دهند؛ مثلاً بابت نقل و انتقال مالکیت پول پرداخت می‌کنند، عمل یا عدم عمل براساس برخی اعتباریات آثار حقیقی ناخواسته‌ای دارد که اجتناب‌ناپذیر است.

روش: در این مقاله با استفاده از روش تحلیل فلسفی انتقادی به تبیین و ارزیابی دیدگاه علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه در مورد هویت گزاره‌های اعتباری و رهیافت آن برای اقتصاد اسلامی پرداختیم. روش مقاله در جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز کتابخانه‌ای و اسنادی است. در این رویکرد، مطالعات مرتبط با هویت گزاره‌های اعتباری با روش تحلیلی فلسفی ارزیابی می‌شود. تحلیل هویت گزاره‌های اعتباری با مقایسه این گزاره‌ها با گزاره‌های غیراعتباری صورت می‌گیرد. تحلیل فلسفی انواع گزاره‌ها ما را قادر می‌کند که ابعاد هویتی گزاره‌های اعتباری را استخراج کنیم. در ادامه با اتخاذ رویکردی تطبیقی، برداشت ارائه شده از هویت گزاره‌های اعتباری را بر نمونه‌هایی تطبیق می‌کنیم.

در این راستا، ابتدا با استفاده از روش تحلیل فلسفی به تفکیک گزاره‌های اعتباری و غیراعتباری در اقتصاد اسلامی می‌پردازیم. در ادامه به تحلیل فلسفی هویت گزاره‌های اعتباری می‌پردازیم. بخش بعدی مقاله با استفاده از روش تحلیل فلسفی انتقادی صورت می‌گیرد. در این بررسی، دیدگاه علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه در مورد اعتباریات نقد و ارزیابی انتقادی می‌شود. این تحلیل انتقادی زمینه را برای ارائه رویکرد منتخب با عنوان واقعیت اعتباری در گزاره‌های اعتباری فراهم می‌کند. در انتهای مقاله با استفاده از روش تطبیقی، برداشت مطرح‌شده از اعتباریات در اقتصاد اسلامی بر دو نمونه تطبیق شده است؛

۱. نمونه اول تطبیقی، حرمت رباست. در این مورد اعتبار درست سازگار با واقعیت‌های تکوینی صورت می‌گیرد.

نوع مقاله: پژوهشی

۲. نمونه دوم، ادعای ناعادلانه بودن یارانه پنهان و ضرورت حذف آن است. در مثال دوم، اعتبار نادرست باعث فهم نادرست از واقعیت‌های تکوینی و تشریحی و در نتیجه قانون‌گذاری نامناسب می‌شود که نتایج نامناسبی به دنبال دارد.

نتایج یافته‌های مقاله نشان می‌دهد تحلیل علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه از اعتباریات زمینه ارتقای فهم نظریه‌پردازان در مورد گزاره‌های اعتباری را فراهم می‌کند؛ ولی این برداشت از نظر ایشان که این گزاره‌ها را به واسطه نداشتن مابه‌ازای عینی، کاذب بدانیم، پیش‌برنده نیست. در مقابل، توجه به واقعیت اعتباری گزاره‌های اعتباری هم از جهت تحلیلی واقع‌بینانه‌تر است و هم از جهت کاربردی مانع از سیاست‌گذاری نادرست می‌شود. براساس دیدگاه منتخب مقاله، گزاره‌های اعتباری گزاره‌های صادقی می‌باشند که صدقشان وابسته به اعتبار اعتبارکننده اولیه، پذیرش اجتماعی و تطابق آن با واقعیت‌های تکوینی و تشریحی است. صادق بودن این قضایا بدان معناست که آنها واقعیت اعتباری را حکایت و ایجاد می‌کنند که با سایر واقعیت‌های تکوینی و تشریحی سازگار است؛ با توجه به پذیرش عمومی این اعتبار، آثار حقیقی صحیحی مانند بهره‌مندی عادلانه و متوازن از کالاها و خدمات ایجاد می‌شود.

در این چهارچوب، اعتبارات مفهومی نامناسب همانند یارانه پنهان، باوجود پذیرش عمومی، به واسطه ناسازگاری با واقعیت‌های تکوینی و تشریحی، اعتباری نادرست و غیرسازنده می‌باشد که این نوع اعتبار با طرح نوعی برداشت نادرست از عدالت توزیعی، حکم می‌کند که قیمت حامل‌های انرژی باید براساس قیمت سایر کشورها تعیین شود. لازمه این تفسیر از عدالت این است که قیمت همه کالاها و خدمات از جمله دستمزدها این‌گونه تعیین شود؛ امری که تحقق آن عملیاتی نیست. عدم‌پذیرش تعدیل دستمزدها براساس دستمزدها سایر کشورها و پذیرش تعدیل قیمت حامل‌های انرژی باعث نوعی اعتبار ناسازگار با واقعیت‌های تکوینی و تشریحی می‌شود و نظام توزیع مواهب و کالاها را برهم می‌زند و شکاف طبقاتی را افزایش می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری: کاربرد فراوان گزاره‌های اعتباری در دانش اقتصاد و اقتصاد اسلامی و عدم تمایز آن از گزاره‌های غیراعتباری نه تنها فهم واقعیت را با مشکل مواجه می‌کند، بلکه می‌تواند نتایج عملی و سیاستی نامناسبی نیز در پی داشته باشد. هنگامی که واقعیت اعتباری نامناسبی همچون یارانه پنهان اعتبار می‌شود، واکنش‌های رفتاری هم براساس آن شکل می‌گیرد. بخشی از این واکنش‌ها مرتبط با رفتار سیاست‌گذاران اقتصادی است که سیاست‌های نادرستی را در گران‌سازی قیمت انرژی اتخاذ می‌کنند. بخش دیگری از واکنش‌ها هم مربوط به افرادی است که سیاست نادرست در مورد آنها اعمال می‌شود؛ آنها در واکنش به افزایش قیمت حامل‌های انرژی، عمدتاً قیمت کالاها و خدمات خود را افزایش می‌دهند به جای اینکه اصلاح رفتاری در کاهش مصرف انرژی داشته باشند. در نتیجه خروجی سیاست عمدتاً افزایش نرخ تورم خواهد بود؛ بدون آنکه اصلاح رفتاری عمده‌ای صورت گیرد.

توجه به واقعیت اعتباری گزاره‌های اعتباری حاوی نتایج سیاست مهمی است. توجه به اینکه اعتبارکننده می‌تواند اعتباری درست متناسب با واقعیت‌های تکوینی و اعتباری انجام دهد، و واقعیت بیرونی را به شکل مناسبی تغییر دهد، لازمه سیاست‌گذاری درست اقتصادی است. در مقابل، عدم درک این واقعیت موجب اشتباه در سیاست‌گذاری و گفتمان‌سازی آن و در نتیجه تشدید مشکلات اقتصادی می‌شود. برای نمونه، اعتبار نادرست یارانه پنهان در ایران باعث ایجاد نهاد‌های رسمی و غیررسمی همچون قانون هدفمندی یارانه‌ها و سازمان هدفمندی یارانه‌ها و همچنین وابسته شدن پرداخت یارانه به قیمت حامل‌های انرژی شده است. این نوع ساختارسازی و رفتارسازی باعث ایجاد عادت‌های رفتاری پایداری در بودجه‌ریزی شده که تغییر آن به سادگی امکان‌پذیر نیست.

واژگان کلیدی: اعتباریات، گزاره‌های اعتباری، علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه، صدق، اقتصاد اسلامی.

۱. مقدمه

در دانش اقتصاد و اقتصاد اسلامی، تعداد زیادی از گزاره‌ها اعتباری هستند. برای نمونه می‌گوییم این ورق کاغذی پول است. پول بودن امری اعتباری است. قوانین و بخشنامه‌های اقتصادی مانند شرایط پرداخت تسهیلات بانکی نیز از امور اعتباری است. قواعدی مانند حرمت ربا را نیز باید امری اعتباری قلمداد کرد که شارع یا قانون‌گذار آن را اعتبار می‌کند. این اعتبار ممکن است در شرایطی برداشته شود؛ مثلاً اگر فردی دچار اضطرار شد، ممکن است شارع پرداخت ربا را برای او مجاز بشمارد؛ همان‌طور که برای فردی که در حال مرگ است، خوردن گوشت مرده برای زنده ماندن مجاز است.

یکی از دیدگاه‌های رایج در مورد اعتبارات، دیدگاه علامه طباطبایی رحمته‌الله است. ایشان گزاره‌های اعتباری را گزاره‌هایی می‌دانند که در آن حد یا حکم چیزی به چیز دیگر نسبت داده می‌شود تا برخی مقاصد فردی و جمعی حاصل شود. در نگاه اولیه ایشان، این گزاره‌ها گزاره‌های کاذبی قلمداد شده که منافع اجتماعی در پی دارند. این گزاره نه در ذیل گزاره‌های بدیهی قرار می‌گیرند و نه مصداق گزاره‌های نظری قابل ارجاع به بدیهی می‌باشند.

در این مقاله به بررسی رویکرد علامه طباطبایی رحمته‌الله در مورد اعتباریات و امتداد آن در اقتصاد اسلامی می‌پردازیم. بنا به فرضیه مقاله، پذیرش صدق اعتباری گزاره‌های اعتباری می‌تواند به تقویت توصیف و تبیین در اقتصاد اسلامی کمک کند. براساس این، اگر گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی را گزاره‌های صادق و صدقشان را وابسته به اعتبار اعتبارکننده اولیه و یا پذیرندگان اعتبار در جامعه بدانیم، صادق بودن این قضایا بدین معناست که آنها واقعیت اعتباری موجود را حکایت و ایجاد می‌کنند؛ واقعیتی که با توجه به پذیرش عمومی، منشأ آثار حقیقی (اثر در عینیت) است. افزون‌براینکه عقلاً بر مبنای این اعتبارات عمل می‌کنند و بدان ترتیب اثر می‌دهند؛ مثلاً بابت نقل و انتقال مالکیت پول پرداخت می‌کنند، عمل یا عدم عمل براساس برخی اعتباریات آثار حقیقی ناخواسته‌ای دارد که اجتناب‌ناپذیر است.

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه هویت گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی تحقیقات پر دامنه‌ای انجام نشده است. برخی از مطالعات مرتبط به این حوزه مطالعاتی به شرح زیر است: نظری (۱۳۸۷) در مقاله «جایگاه اعتباریات در روابط اقتصادی - اجتماعی» به بررسی تأثیر پذیری اقتصاد از اعتباریات و برعکس می‌پردازد. نظری (۱۳۹۰، ۱۳۹۶) در دو کتاب خود با عنوان درسنامه نظریه‌پردازی در علم اقتصاد اسلامی و روش‌شناسی علم اقتصاد اسلامی با رویکرد نهادی به بررسی نظریه اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله در مقایسه با نظریه جان سرل پرداخته است. ایشان تلاش کرده تا با استفاده از نظریه اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله به بررسی گزاره‌های اعتباری مانند حرمت ربا در اقتصاد اسلامی بپردازد.

نظری (۱۳۹۰) در مقاله «خاستگاه نظریات علمی اقتصاد اسلامی» بر تأثیرگذاری اعتباریات خاص آموزه‌های اسلامی بر رفتارها و متغیرات اقتصادی تأکید می‌کند. از نظر ایشان، این اعتبارات، چهارچوب‌های این رفتارها و متغیرات را تشکیل می‌دهند و زمینه را برای مطالعات علم اقتصاد اسلامی فراهم می‌کنند. سبحانی و قائمی‌نیا (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «پول در اقتصاد اسلامی از دید اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله» به بررسی ماهیت پول از منظر نظریه اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله می‌پردازد. از نظر آنها، پول جنبه وضعی، قراردادی، فرضی و اعتباری دارد.

فتحی و اشکوری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل هستی‌شناختی واقعیت‌های اعتباری» استدلال می‌کنند که گزاره‌های اعتباری صادق می‌باشند. از نگاه ایشان، صدق این گزاره‌ها از جهت معرفت‌شناختی را باید با توجه به هستی‌شناسی این گزاره‌ها تبیین کرد. ایشان در این مقاله از واقعیات اعتباری سخن می‌گویند. معرفی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «اقتصاد، اعتباریات و مسئله اخلاق» به بررسی امکان به‌کارگیری نظریه «اعتباریات» علامه طباطبایی رحمته‌الله برای ایجاد رابطه بین اخلاق و اقتصاد می‌پردازد (معرفی محمدی، ۱۳۹۸).

در این مقاله تلاش می‌کنیم با تجزیه و تحلیل نظریه اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله با تطبیق بر گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی، نتایج کاربردی مشخصی در حوزه نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی ارائه دهیم. نوآوری خاص این مقاله افزون‌بر ارائه تصویری متفاوت از واقعیت

گزاره‌های اعتباری (براساس این تصویر گزاره‌های اعتباری نیز صدق و کذب دارند)، تطبیق آن بر اعتبارات درست و نادرست در فضای مطالعات اقتصادی است؛ تفسیری که می‌تواند جلوی اعتبارات نادرست و به تبع سیاست‌گذاری نادرست اقتصادی بر مبنای آن را بگیرد. مقالات مورد اشاره به این بحث ورود نکردند که نسبت اعتباریات با واقع چگونه می‌تواند به فهم این پدیده‌ها کمک کند. براساس تحلیل علامه، گزاره‌های اعتباری کاذب‌اند؛ ولی طبق تحلیلی که در این مقاله ارائه می‌شود، گزاره‌های اعتباری صادق می‌باشند و صدقشان به تطابق با واقعیت اعتباری است؛ براساس این، ظرف صدق حیطه وسیع‌تری به نام اعتبار پیدا می‌کند. جمله این مکان بانک است، می‌تواند صادق یا کاذب باشد. اگر بالای یک مغازه‌ای بنویسند بانک؛ ولی کارکرد بانک اعتبارشده را نداشته باشد، در این صورت این جمله کاذب است.

۱-۲. گزاره‌های اعتباری و غیراعتباری در اقتصاد اسلامی

در اقتصاد اسلامی مجموعه‌ای از گزاره‌ها استفاده می‌شود. در یک تقسیم‌بندی می‌توان این گزاره‌ها را به اعتباری و غیراعتباری تقسیم کرد. گزاره غیراعتباری، آن است که از واقعیتی عینی حکایت می‌کند که وابسته به اعتبار نیست. برای نمونه، هنگامی که می‌گوییم بازده نهایی زمین نزولی است، این گزاره از واقعیتی غیراعتباری حکایت می‌کند و وجود و عدم وجودش وابسته به اعتبار نیست. همچنین، وقتی می‌گوییم میزان تولید ناخالص داخلی ایران در سال جاری برابر با این مقدار است، این گزاره از واقعیتی غیراعتباری حکایت می‌کند. در مقابل، گزاره اعتباری، گزاره‌ای که از واقعیتی حکایت می‌کند که وابسته به اعتبار است؛ بدین معنا که اگر آن اعتبار برداشته شود، گزاره یادشده صادق نخواهد بود. برای نمونه، وقتی می‌گوییم یک دلار ۵۰ هزار تومان قیمت دارد، این گزاره حاکی از اعتباری است که در مورد کاغذ خاصی شده و این اعتبار پذیرفته شده است. همچنین، وقتی می‌گوییم ربا حرام است، این تشریح نوعی اعتبار از جانب شارع است. وقتی از گزاره اعتباری سخن می‌گوییم، به تصدیقی اشاره داریم که از اعتبار حکایت می‌کند. این گزاره حاوی برخی مفاهیم و نوعی تصدیق است. برای نمونه، وقتی می‌گوییم این کاغذ پول است، این گزاره اعتباری حاوی مفهوم کاغذ و پول است. کاغذ مفهومی حقیقی است؛ ولی پول مفهومی اعتباری است. ما اعتبار می‌کنیم که این تکه خاص از کاغذ پول باشد؛ درحالی که این را برای تکه کاغذ دیگر اعتبار نمی‌کنیم. در گزاره مرتبط با تولید ناخالص داخلی نیز این اعتبار صورت گرفته که ما شاخصی را حاصل مجموع ارزش کالاها و خدمات تولیدشده در یک کشور طی یکسال مطرح کنیم. هرچند معرفی این شاخص نوعی اعتبار است و می‌توانستیم شاخص را به گونه دیگر معرفی کنیم، ولی بالا و پایین رفتن میزان و ارزش کالاها و خدمات تولیدی وابسته به اعتبار معتبر نیست.

۲-۲. هویت گزاره‌های اعتباری

در مباحث معرفت‌شناسی این سؤال مطرح است که گزاره‌های اعتباری چه هویتی دارند؟ آیا این گزاره‌ها صادق‌اند یا کاذب؟ علامه طباطبایی با ارائه نظریه اعتباریات، تلاش کرد تا هویت این گزاره‌ها را تبیین کند. بحث از اعتباریات تنها بحثی معرفت‌شناختی نیست؛ بلکه با مباحث هستی‌شناختی نیز مرتبط می‌شود. همان‌گونه که استدلال خواهد شد، حل و فصل این گزاره‌ها در معرفت‌شناسی نیازمند دقت نظر در مباحث هستی‌شناختی است.

بحث از هویت گزاره‌های اعتباری مقدمه‌ای برای ترسیم نقش آنها در علوم انسانی اسلامی و از جمله اقتصاد اسلامی است. در این زمینه این سؤال مطرح است که پذیرش رویکرد علامه در مورد اعتباریات چه تأثیری می‌تواند بر اقتصاد اسلامی و گزاره‌های آن داشته باشد؟ برای پاسخ به این سؤال باید رویکرد علامه طباطبایی به گزاره‌های اعتباری و صدق آن بررسی شود. این بررسی زمینه ارائه رویکرد منتخب در این زمینه و تحلیل امتداد آن در اقتصاد اسلامی را فراهم می‌کند.

۲-۳. گزاره‌های اعتباری در رویکرد علامه طباطبایی

علامه طباطبایی رحمته‌الله اعتبار را اعطای حد یا حکم چیزی به چیز دیگر به منظور ترتیب آثار امر حقیقی بر آن شیء می‌داند (۱۳۶۴، ص ۱۶۱).^۱ ایشان برای تبیین این مطلب از استعاره بهره می‌گیرد. ما در استعاره مشبه را به‌عنوان یکی از مصادیق مشبه‌به فرض می‌کنیم و حد و ماهیت آن را به‌صورت ادعایی به مشبه نسبت می‌دهیم (همان، ص ۱۵۸). به غرض اینکه آثار آن امر حقیقی را بر امر اعتباری مترتب کنیم. برای مثال، وقتی که فردی معشوق خود را به ماه و خود را ماهی فرض می‌کند و می‌گوید: «تو ماهی و من ماهی این برکه کاشی؛ اندوه بزرگی است زمانی که نباشی»، وی ماهی بودن خود، ماه بودن معشوق، برکه بودن زندگی عاشق را اعتبار می‌کند تا وابستگی دنیای خود به حضور معشوق را همچون وابستگی روشنایی شبانه برکه کاشی به حضور ماه بداند و بگوید حضور و عدم حضور تو در زندگی من چنین اثری دارد. به باور علامه طباطبایی رحمته‌الله بقای وجود انسان و رسیدن به مقاصد جسمانی و روحانی اش وابسته به این است که معانی اعتباری را وضع کند؛ اعمال و رفتارهای اختیاری خود را بر آن تطبیق کند و به این وسیله به سعادت نائل شود (۱۴۱۷ق، ص ۵۵). از نگاه ایشان، ارزش‌های اخلاقی و سایر ارزش‌های موجود در زندگی انسان همگی از سنخ اعتباریاتی است که زندگی ما را وادار ساخته آن را معتبر شمرده و به‌طور ادعایی بر زندگی خود تطبیق دهیم (همان). این اعتبارات در صورتی که منطبق با اهداف عالی و کمالات حقیقی انسان باشد، انسان را به سعادت حقیقی می‌رساند و اگر نباشد، مسیر انسان را به سوی هلاکت می‌گشاید. امور اعتباری در زندگی انسان دامنه وسیعی دارد. افراد بنا به مصالح زندگی، اعتبار متناسب با اغراض خود ترتیب می‌دهند و بدین وسیله مصالح خود را تأمین می‌کنند (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۳۸۷ب، ص ۳۴۹). به‌عنوان مثال، وقتی برای مدیریت یک گروه نیازمند سپردن امور به فردی می‌باشیم، وصف اعتباری «ریاست» را برای فردی اعتبار می‌کنیم تا اداره امور آن اجتماع به آن شخص واگذار شود و همان نسبتی که سر با بدن دارد، میان این شخص و سایر افراد جامعه برقرار شود و هر کاری را در موقع مناسب انجام دهد.

بنابراین، «اعتباریات» در یک فرایند ذهنی خاصی شکل می‌گیرند که حاکویت (حاکمی بودن) و کاشفیتی از واقعیت خارجی ندارند و منطبق بر عالم خارج نیستند؛ این نکته بدان معناست که به‌لحاظ دسته‌بندی‌های معرفت‌شناختی گزاره‌های اعتباری در زمره گزاره‌های صادق قرار نمی‌گیرند (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۴۱۷ق، ص ۵۴-۵۵). به همین جهت یک گزاره اعتباری در مقدمات استدلال برهانی و یا در نتیجه آن قرار نمی‌گیرد. به‌دیگرسخن، علامه طباطبایی رحمته‌الله با تحلیلی که از اعتبار دارد، گزاره‌های اعتباری را ذیل گزاره‌های کاذب (غیر مطابق با واقع) قرار می‌دهد. از این رو، استدلال برهانی نه در مقدمات و نه در نتیجه نمی‌تواند متقوم به گزاره اعتباری باشد. مراد علامه از این موضوع همین است که ادراکات اعتباری با سایر ادراکات رابطه تولیدی ندارند (آملی لاریجانی، ۱۳۸۴، ص ۴).

البته ادراکات اعتباری به معنای دیگری می‌توانند صادق یا کاذب باشند. اگر امر اعتباری با اهداف و اغراض مورد نظر معتبر از اعتبار خود سازگار باشد و بتواند او را به مقاصد برساند، اعتباری صحیح است و به همین لحاظ می‌توان آن را صادق دانست. روشن است که این صدق و کذب به معنای مطابقت با واقع نیست؛ بلکه به معنای «لغویت و عدم لغویت» اعتبار است. به باور شهید مطهری لغویت و عدم لغویت معیار اصلی سیر و سلوک در ادراکات اعتباری است (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۳۶۴، ص ۱۶۸).

۱. «ان الاعتبار هو اعطاء حد الشيء او حکمه لآخر بتصرف الوهم او فعله» (طباطبایی، ۲۰۰۷، ص ۳۴۶)؛ فهذه المعانی تتحقق باعطاء الذهن حد الامور الحقیقیه لما لیس لها و وضعها فيما لیست فيه؛ ... للحصول علی غایات حیویه مطلوبه. للاعتباری فیما اصطلاحوا علیه - معان آخر غیر ما تقدم خارجه من بحثنا - أحدها ما یقابل الأصاله - بمعنی منشئیه الآثار بالذات المبحوث عنه - فی مبحث أصالة الوجود و الماهیه - الثانی الاعتباری بمعنی ما لیس له - وجود منحاز عن غیره - قبال الحقیقی الذی له وجود منحاز - کاعتباریه مقوله الإضافة الموجودة بوجود طرفیها - علی خلاف الجوهر الموجود فی نفسه. الثالث المعنی التصوری أو التصدیقی - الذی لا تحقق له فیما وراء ظرف العمل - و مال الاعتبار بهذا المعنی - إلى استعارة المفاهیم النفس الأمریه الحقیقیه - بحدودها لأنواع الأعمال - التي هی حركات مختلفة و متعلقاتها - للحصول علی غایات حیویه مطلوبه - کاعتبار الرئاسه لرئیس القوم - لیكون من الجماعة بمنزلة الرأس من البدن - فی تدبیر أموره و هداية أعضائه إلى واجب العمل - و اعتبار المالیکیه لزید مثلاً - بالنسبة إلى ما حازه من المال - لیكون له الاختصاص - بالتصرف فيه کیف شاء - كما هو شأن المالك الحقیقی فی ملكه - کالنفس الإنسانية المالکة لقواها - و اعتبار الزوجیه بین الرجل و المرأة - لیشرک الزوجان فی ما یترتب علی المجموع - كما هو الشأن فی الزوج العددی - و علی هذا القیاس (طباطبایی، ۱۴۰۶ق، ص ۲۵۸-۲۵۰).

همه معانی‌ای که در محیط جامعه بشری مربوط به اعمال انسانی است و انسان آنها را به دلیل مصلحت زندگی و براساس نیاز اجتماعی‌اش وضع کرده و در قالب «اعتبار» ریخته است، بر همین منوال است؛ یعنی همه اعتباریات از ظرف ذهن و وهم تجاوز نمی‌کند و در همان ظرف اعتبار می‌شود (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۴۱۷ق، ص ۵۴).

در چهارچوب فکری علامه طباطبایی رحمته‌الله، گزاره‌های اعتباری نه از معقولات اولی می‌باشند نه معقول ثانی فلسفی و منطقی. به همین دلیل، مباحث اعتباریات سنخیتی با مباحث فلسفه اولی ندارند که در آن از حقایق و معانی حقیقی برای کشف وجود یا موجود یا ماهیات استفاده می‌شود. تنها علمی که از این‌گونه مفاهیم در فضای علوم اسلامی بدان پرداخته علم اصول است که مباحث اعتباریات را به شکلی پراکنده مطرح کرده است (حسنی و موسوی، ۱۳۹۸، ص ۱۱۷).

علامه طباطبایی رحمته‌الله در تعریف اعتباریات همگام با استاد خود محقق اصفهانی اعتبار را اعطای حد (تعریف) یا حکم شیء به شیء دیگر که واجد این حد (و تعریف) یا حکم نیست، معنا می‌کند: «الْإِعْتِبَارُ إِعْطَاءُ حَدٍّ أَوْ حُكْمٍ شَيْءٍ آخَرَ». به‌دیگر سخن، اعتبار عبارت از مصداق قرار دادن غیر مصداق در ظرف عمل است؛ شیئی را که حقیقتاً مصداق یک مفهوم نیست در ظرف عمل مصداق آن قرار دهیم؛ تسری حکم چیزی به چیز دیگر نیز بیانگر مفهوم اعتبار است (همان، ص ۱۱۸). حقیقت این‌گونه مفاهیم عبارت از اعطای حد چیزی به چیز دیگر برای تأمین نیازمندی‌های زندگی انسان از طریق ترتیب دادن آثار چیز اول به چیز دوم است. برای مثال، حد ملک حقیقی را که قیام وجود شیء به شیء است، به شخص زید نسبت به اموالش اعطا می‌کنند تا بدون معارض تصرف در آن برای او جایز باشد. این‌گونه مفاهیم و امثالش از شعاع عقل نظری به دور است و به خارج و نفس الامری صدق نمی‌کند که اعتبار می‌نماید؛ و هیچ‌گونه حد و برهانی که در حقایق جاری می‌شود، در اینجا جاری نمی‌شود و ظرف صدق اینها همان ظرف وهمی است که عقل عملی برایشان اعتبار می‌کند (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۳۶۲، ص ۱۴۷؛ طباطبایی رحمته‌الله، ۱۳۸۷ الف، ص ۳۰۲-۳۱۳). ایشان در کتاب رسائل سبعة اعتبار را این‌گونه تعریف می‌کند: «إِنَّ الْإِعْتِبَارَ هُوَ إِعْطَاءُ حَدٍّ الشَّيْءِ أَوْ حُكْمِهِ لِشَيْءٍ آخَرَ بِتَصَرُّفِ الْوَهْمِ وَفِعْلِهِ» (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۳۸۷ ب، ص ۳۴۶-۳۴۷).

در نگاه علامه طباطبایی رحمته‌الله، ادراکات اعتباری در مقابل ادراکات حقیقی قرار دارد. این ادراکات فرض‌هایی می‌باشند که ذهن به‌منظور رفع نیازهای حیاتی ساخته و جنبه وضعی، قراردادی، فرضی و اعتباری دارد و با واقع و نفس‌الامر سروکاری ندارد. در این گزاره‌ها به جهت رفع نیازهای حیاتی، به کمک قوه واهمه حد چیزی به چیز دیگر داده می‌شود (داوری اردکانی، ۱۳۶۶، ص ۴۹). با توجه به اینکه علامه طباطبایی رحمته‌الله از گزاره‌های اعتباری تعبیر به ادراکات اعتباری کرده است، برداشت می‌شود که ادراکات اعتباری از جنس تصدیقات است نه تصورات. با این بیان قضای اعتباری با معنا بوده و محتوای جملات ارزشی هم با معنا خواهند بود که علامه طباطبایی رحمته‌الله از آنها به‌عنوان دروغ‌های مؤثر یاد کرده است. ایشان در تعریف ادراکات اعتباری، دادن حد چیزی به چیز دیگر را آورده‌اند و این اعتباری در تعریف علامه، مفهومی است که تنها در ظرف عمل تحقق دارد. منظور از ظرف عمل، یعنی اینکه ما شیء را که واقعاً در خارج مصداق مفهومی نیست در ذهن خود مصداق آن مفهوم قرار دهیم تا بدین‌وسیله آثاری را به این کار بار کنیم (چهل‌امیرانی، ۱۳۹۷، ص ۵۰).

۲-۴. واقعیت‌های اعتباری در گزاره‌های اعتباری (رویکرد منتخب)

اگر واقعیت را به معنای امری بدانیم که تحقق آن موجب صدق یک قضیه مفروض است؛ اعم از آنکه این واقعیت، شیئی یا حیثیتی وجودی یا عدمی در عالم وجود باشد، می‌توان بخش‌هایی از جهان واقع را برشمرد که تفاوت ویژه‌ای با واقعیت‌های دیگر دارد؛ واقعیت‌هایی که مستقل از انسان و نهادهای انسانی به‌عنوان فاعل‌هایی نیست که آنها را ایجاد می‌کنند. برای مثال، تکه کاغذی که واقعاً پول است را در مقابل کاغذی که پول محسوب نمی‌شود، در نظر بگیرید. پول بودن کاغذ اولی، وابسته به این است که ما در فرآیند اجتماعی خاصی آن را به‌عنوان

۱. علامه طباطبایی رحمته‌الله واژه اعتباری را در مقابل حقیقی دست‌کم در چهار معنا استفاده می‌کند: ۱. اعتباری در مقابل حقیقی به معنای نفس واقعیت خارجی و تحقق عینی؛ ۲. اعتباری در مقابل حقیقی به معنای ماهیت موجود با وجود مستقل؛ ۳. اعتباری در مقابل حقیقی به معنای آنچه در مرحله وجود خارجی آثار بر آن مترتب می‌شود و در مرحله وجود ذهنی آثار مربوطه بر آن مترتب نمی‌شود، و ۴. اعتباری در مقابل حقیقی به معنای آنچه عقل عملی برای نیازمندی انسان در معیشت اجتماعی برمی‌سازد. در نظریه اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله، معنای چهارم یعنی ادراکات برساخته‌های عقل عملی مورد نظر است (حسنی و موسوی، ۱۳۹۸، ص ۱۱۷).

پول اعتبار کرده باشیم. این واقعیت‌ها در برابر واقعیت‌هایی قرار دارد که مستقل از انسان و نهادهای انسانی است. به‌عنوان مثال اشیاء طبیعی، افراد انسانی و حیثیت‌های وجودی یا عدمی که در هر یک می‌توان برشمرد، مستقل از انسان و نهادهای انسانی وجود دارند (فتحی و فنایی اشکوری، ۱۳۹۸). برای نمونه، قدرت اشتعال آتش و یا گشندگی سم وابسته به اعتبار افراد نیست. اگر کسی لیوان سم را بخورد، خواهد مرد؛ هر چند افراد اعتبار کنند این محتوای لیوان سم نیست.

واقعیت اعتباری دارای نوعی محتوا و بار متافیزیکی ویژه است؛ یعنی ساختار وجودی آن، همانند واقعیت طبیعی، ساختاری صرفاً فیزیکی ندارد؛ بلکه افزون بر محتوای فیزیکی و طبیعی، از نوعی بار غیرفیزیکی نیز برخوردار است. محتوای متافیزیکی این واقعیت‌ها را اموری همچون باورها، توافقات، پذیرش‌ها و به‌طور کلی، حیث‌التفاتی انسان‌ها تشکیل می‌دهد. به همین دلیل، ادراک واقعیت‌های اجتماعی نظیر «پول»، «رئیس جمهور»، «همسر»، «کتاب قانون»، یا حتی «صندلی» و «میز»، با اینکه همه آنها از جهتی پدیده‌هایی فیزیکی می‌باشند، صرفاً با توجه به ویژگی‌های فیزیکی آنها ممکن نیست؛ بلکه باید محتوای متافیزیکی آنها را نیز در نظر داشت (Searle, 1995, P. 1). سرل این قبیل امور را هم‌زمان با برخی جامعه‌شناسان، واقعیت‌های نهادی (Institutional facts) می‌نامد. واقعیت‌های نهادی به‌عنوان واقعیت‌هایی که وابسته به اجتماع‌اند، غالباً برای تحقق، نیازمند نهادهای انسانی‌اند. مقصود از نهاد، نظامی از قواعد قوام‌بخش (Constitutive rules) است که ایجاد واقعیت‌های نهادی را ممکن می‌کند (سرل، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

روشن است که این واقعیت‌ها به واقعیت‌های نهادی و اجتماعی منحصر نیست و نمی‌توان عنوان واقعیت‌های نهادی یا واقعیت‌های اجتماعی را عنوان جامعی برای اشاره به آنها دانست؛ اما شاید بهتر باشد این امور را، از آن جهت که این واقعیت‌ها، اعم از آنکه فردی باشند یا اجتماعی، وابسته به عمل اعتبار از سوی فاعل‌های شناسا است، واقعیت‌های اعتباری بنامیم، امور اعتباری واقعیت‌اند؛ زیرا موجب صدق گزاره‌هایی مثل «این کاغذ پول است»، «اینجا بانک است»، «این شخص دانشجوی دانشگاه الف است» می‌شود و اعتباری‌اند؛ زیرا واقعیت بودن آن وابسته به اعتبار فاعل معتبر است (فتحی و فنایی اشکوری، ۱۳۹۸).

تعبیر واقعیت‌های اعتباری برخلاف تعبیر «ادراکات اعتباری»، امور اعتباری را به‌مثابه نوعی واقعیت، به معنایی که از آن سخن گفتیم، مورد توجه قرار می‌دهد که می‌تواند مورد تحلیل متافیزیکی قرار گیرد؛ زمینه‌ای که با توجه به ارجاع این امور به قضایای غیرحقیقی از بین می‌رود (طباطبایی رحمته‌الله، ۱۴۲۸ق، ص ۳۴۴). واقعیت‌های اعتباری ذیل واقعیت‌های طبیعی قرار نمی‌گیرند؛ اما برخلاف ظاهر سخن برخی نمی‌توان گفت عنوان واقعیت‌های طبیعی، عنوان جامعی برای هر چیزی است که اعتباری نیست یا واقعیت‌ها به دو قسم طبیعی و اعتباری تقسیم می‌شود (Searle, 1995, p. 1-27)؛ زیرا چه بسیار از واقعیت‌های غیراعتباری می‌توان برشمرد که طبیعی و مادی نیست؛ بلکه مجرد و ماورای طبیعی است؛ همان‌طور که واقعیت‌های اعتباری ذیل امور خارجی (به معنای غیر ذهنی) قرار نمی‌گیرد؛ اما نمی‌توان گفت که واقعیت‌های خارجی، عنوان جامعی برای هر چیزی است که اعتباری نیست یا واقعیت‌ها به دو قسم خارجی و اعتباری تقسیم می‌شود؛ زیرا واقعیت‌های ذهنی نیز به واقعیت‌های اعتباری منحصر نیست.

با توجه به آنچه گفته شد، فهم اعتباریات در گرو توجه به هستی‌شناسی آن است. اعتباریات هستی وابسته به ذهن دارند. اعتباریات در شرایطی می‌توانند ثابت و پایدار بمانند. گزاره اعتباری اجتماعی گزاره حقیقی نیست؛ ولی کاذب هم نیست؛ یک نوع صدق دارد که صدقش وابسته به اعتبار است؛ صدق آن در اعتبار اولیه وابسته به وجود معتبر است؛ ولی ممکن است در ادامه معتبر هم نباشد و به واسطه قبول آن اعتبار توسط جامعه این اعتبار باقی بماند. گزاره این یک دلار است، یک گزاره صادق است و صدقش به اعتبار ما وابسته است. در این چهارچوب وجود همه‌اش حقیقی است.

برای توضیح نکته پیش گفته باید توجه داشت که وجود حقیقی دو دسته است: وجود حقیقی وابسته به اراده الهی مثل کوه که به خواست و اراده ما وابسته نیست و وجود اعتباری؛ شما یک کاغذ را اعتبار می‌کنی که یک دلار باشد؛ این حقیقت وابسته به انشاء و اعتبار بشر است. برای نمونه، صدق مالکیت در این گزاره اعتباری «حسن مالک این خانه است» که یک گزاره اعتباری است، وابسته به اعتبار شخصی یا اعتبار گروهی است. وجود اعتباری وجود وابسته به ذهن است؛ وجودی است که معتبر می‌خواهد بماند و باشد. معتبر برای اینکه این اعتبار بماند،

تمهیداتی را انجام می‌دهد. برای اینکه مالکیت اعتباری بماند، دور خانه دیوار می‌کشد، برای آن درب می‌گذارد و قفل می‌کند. برای حفاظت از مالکیت، قانون می‌گذارند، مجازات می‌گذارند، سیستم پشتیبان و مراقب می‌گذارند.

نکته مهم در درستی اعتبار سازگاری آن با واقعیت‌های تکوینی و تشریحی است. اگر اعتباری بدون توجه به واقعیت‌های یادشده صورت گیرد، تغییری نادرست در عینیت ایجاد می‌شود که آثار وضعی نامناسبی به دنبال دارد. برای نمونه، اگر در جامعه‌ای ربا تجویز شود، هر چند این تجویز مورد پذیرش قرار گیرد، ناسازگاری آن با واقعیت‌های تکوینی و تشریحی از جمله سنت امحاق (اینکه خداوند سود حاصل از ربا را نابود می‌کند) باعث از بین رفتن عدالت و توازن در جامعه می‌شود و زیربنای اقتصادی را تخریب می‌کند. وجود ربا باعث می‌شود که فعالیت‌های مولد کم‌رونق شود؛ زیرا ربا دهنده صرف نظر از اینکه وجوهش باعث ارتقای تولید شود یا نشود، عایدی خود را درخواست می‌کند (بقره، ۲۷۶)

۲-۵. انواع گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی

گزاره‌های اعتباری در اقتصاد و اقتصاد اسلامی می‌تواند انواع مختلف داشته باشد. برخی از گزاره‌ها حاکی از نوعی نام‌گذاری یا توسعه مفهومی است. برای نمونه، وقتی از تورم سخن می‌گوییم، اعتبار کردیم که میانگین قیمت تعدادی از کالاها و خدمات را محاسبه و از آن برای سنجش قدرت خرید مردم استفاده کنیم. همچنین، اصطلاح تولید ناخالص داخلی اعتباری است که اقتصاددانان برای اندازه‌گیری و سنجش حجم کل کالاها و خدمات تولیدی در یک کشور استفاده می‌کنند تا با استفاده از آن بتوانند میزان رشد اقتصادی را اندازه‌گیری کنند. در همین راستا، مفهوم تولید ناخالص داخلی طیب، مفهومی است که در فضای اقتصاد اسلامی معرفی شده است (توکلی و شفیع‌نژاد، ۱۳۹۱). همچنین، اقتصاد مقاومتی مفهومی است اعتباری که شاخص‌های خود را برای سنجش وضعیت اقتصادی از منظر استحکام یا عدم استحکام در مقابل شوک‌های درونی و بیرونی دارد (توکلی، ۱۳۹۶).

بخش دیگری از گزاره‌های اعتباری در اقتصاد و اقتصاد اسلامی شامل نوعی تشریح و قانون‌گذاری است. احکام مالکیت از این سنخ است. برای نمونه، می‌گوییم حسن مالک فلان زمین است. این یک گزاره اعتباری است که مالکیت را برای حسن اعتبار کرده است. در اینجا حد و تعریف مالکیت حقیقی (اختصاص تکوینی چیزی به چیزی) به مالکیت غیرحقیقی (اختصاص غیرتکوینی و اعتباری خانه به فردی) تسری داده شده است. گزاره حرمت ربا را نیز می‌توان در این زمره قرار داد. دو دسته اعتباریات مورد اشاره می‌توانند با یکدیگر عجین شوند. برای نمونه، ربا یک گزاره یا مفهوم اعتباری است که به صورت مازاد در قرض تعریف شده است. حرمت و حلیت نیز گزاره‌ها یا مفاهیم اعتباری می‌باشند. در گزاره اعتباری «ربا حرام است»، ترکیبی از دو اعتبار تعریف و حکم صورت گرفته است.

۲-۶. رابطه گزاره‌های اعتباری با دیگر گزاره‌ها در اقتصاد اسلامی

آیا رابطه‌ای بین گزاره‌های اعتباری و غیراعتباری در اقتصاد اسلامی وجود دارد؟ به نظر می‌رسد که گزاره‌های حقیقی می‌توانند پشتیبان گزاره‌های اعتباری باشند. افزون بر اینکه گزاره‌های اعتباری می‌توانند بر واقعیت حقیقی اثرگذار باشند. گزاره اعتباری حرمت ربا، به دنبال ساختن واقعیتی اعتباری در راستای از بین بردن روابط ربوی و انتفاعات مبتنی بر آن می‌باشد. این گزاره که خداوند ربا را نابود می‌کند، گزاره حقیقی است که از نتایج حقیقی اعتبار مشروعیت ربا حکایت می‌کند.

۲-۷. نتایج تحلیل هویتی گزاره‌های اعتباری در اقتصاد اسلامی

یکی از سؤالات قابل طرح این است که برداشت هویتی که از گزاره‌های اعتباری ارائه شد، چه نتیجه‌ای در اقتصاد اسلامی دارد؟ آیا این دیدگاه تأثیری در نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی دارد؟ به‌دیگرسخن، پذیرش دو دیدگاه مطرح‌شده در مقاله و از جمله مبحث صدق گزاره‌های اعتباری چگونه نظریه‌های اقتصاد اسلامی را متأثر می‌کند؟ در پاسخ به این سؤالات باید توجه داشت که گزاره‌های اعتباری از واقعیت اعتباری موجود حکایت می‌کنند؛ واقعیتی که با توجه به پذیرش عمومی منشأ آثار حقیقی مانند بهره‌مندی از کالاها و خدمات است.

همچنین، این اعتباریات به‌دنبال ایجاد واقعیت مطلوب نیز می‌باشند. در این چهارچوب قواعد شرعی همچون حرمت ربا، به‌دنبال ساختن واقعیتی اعتباری در راستای از بین بردن روابط ربوی و انتفاعات مبتنی بر آن می‌باشند. این نوع اعتبار می‌خواهد بشر را از آثار حقیقی ترویج ربا در جامعه (سنت امحاق) نجات دهد. این گزاره که خداوند ربا را نابود می‌کند: «وَيَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا»؛ یک گزاره حقیقی و یا کاشف از یک عینیت حقیقی است؛ این گزاره نتایج حقیقی اعتبار مشروعیت ربا را حکایت می‌کند.

گزاره اعتباری به‌دنبال ساختن یک واقعیت عینی رفتاری یا کارکردی خاص است که بر آن ارزش‌ها یا اهداف مورد نظر جامعه تطبیق کند. گزاره اعتباری تشریحی تحریم ربا (اعتبار تشریحی)، می‌خواهد روابط افراد در ارتباط با پول (اعتبار مفهومی) را به‌گونه‌ای شکل دهد که هنگام قرض دادن پول (اعتبار حقوقی) سودی دریافت نشود؛ بلکه تنها اصل پول پس از مدت تعیین شده به قرض دهنده برگردد. این اعتبار یک قاعده رفتاری شرعی، قانونی یا اخلاقی است که تنظیم‌کننده روابط اقتصادی است تا ارزشی همچون کارایی و عدالت محقق شود. در این مثال، مجموعه‌ای از اعتبارات تشریحی، مفهومی و حقوقی استفاده شده است تا ارزش یا هدفی در عینیت خارجی محقق شود.

نکته مهم در اعتباریات اقتصادی این است که طراح اعتباری می‌تواند اعتبارات تشریحی یا قانونی متفاوتی داشته باشد. هرکدام از این اعتبارات نیز آثار خاص خود را دارند و الگوی رفتاری خاص خود را ایجاد می‌کنند. برای نمونه، اعتبارکننده می‌تواند جواز ربا یا بهره را تشریح کند؛ در این صورت وی روابط قرض دهنده و قرض گیرنده را به‌صورت خاصی سامان داده است و این سامان‌دهی این نتیجه را دارد که اگر مال در اختیار قرض گیرنده تلف شد، وی باید اصل و فرع آن را به قرض دهنده بازپرداخت کند؛ ولی اگر اعتبارکننده ربا را مجاز نداند، در صورت از بین رفتن وجوه و عدم توانایی قرض گیرنده برای تحویل سود، او تنها باید اصل وجه را برگرداند. حال اگر اعتبارگر رابطه بین دارنده وجوه و گیرنده وجوه را در قالب قرارداد مضاربه سامان‌دهی کند، و این اعتبار تشریحی را نیز داشته باشد که در این قرارداد عامل مضاربه امین است، در صورت اتلاف مال بدون افراط و تفریط عامل مضاربه، وی حتی ضامن بازگرداندن اصل وجه هم نیست؛ چه رسد به اینکه ضامن پرداخت مازاد باشد. با توجه به تحلیلی که شد، اعتباریات باعث شکل دادن دنیای حقیقی و اعتباری به شکلی است که رفتارها و روابطی شکل گیرد که ارزش‌ها و اهداف خاصی محقق شود. اگر اعتبارکننده در اعتبارگری دچار خطا شود، واقعیت خارجی به شکلی نامطلوب برساخته خواهد شد و عوارض نامطلوبش بر جای خواهد ماند. برای نمونه، اعتبارگری که ربا را تجویز می‌کند گرفتار «سنت الهی امحاق» می‌شود؛ چه بخواهد و چه نخواهد.

۲-۸. اعتبار مفهومی نامناسب و آثار آن

اگر اعتبار را در مفهومی که علامه طباطبایی رحمته‌الله به‌کار بردند، دادن حد یا حکم چیزی به چیز دیگر برای تأمین مقاصد اجتماعی بگیریم، این اعتبار باید منطقی قابل قبول داشته باشد. در واقع، ما باید مجوز اعتبار داشته باشیم که اعتبار را تصحیح کند. گاه اعتبار به شکل نامناسبی صورت می‌گیرد و در نتیجه نتایج نامناسبی نیز به‌دنبال دارد. برای نمونه، مفهوم یارانه پنهان را در نظر بگیرید. ادعا می‌شود که بنزین در ایران ارزان‌تر از دیگر کشورهاست و به همین دلیل، به میزان مابه‌التفاوت قیمت داخلی و خارجی به افراد یارانه پنهان داده می‌شود. سپس حکم می‌شود که به‌واسطه توزیع ناعادلانه و یا اسراف و اتلاف بنزین در اثر ارزان بودن، این نوع قیمت‌گذاری ناعادلانه است. در ادامه سیاست حذف یارانه پنهان بنزین و به‌دنبال آن گران‌سازی قیمت (رساندن قیمت داخلی به قیمت خارجی) پیشنهاد می‌شود. این نوع اعتبار باعث بروز تورم و کاهش قدرت خرید مردم و تغییر در سبک زندگی و کاهش بهره‌مندی آنها از کالاها و خدمات می‌شود (اثر حقیقی).

وقتی مفهوم یارانه پنهان را تحلیل می‌کنیم مشخص می‌شود که این مفهوم، مفهومی اعتباری است؛ آن‌هم از نوع مفهوم اعتباری که مجوز اعتبار آن با خدشه مواجه است. گفته می‌شود که ما بنزین را لیتری ۳ هزار تومان به مردم می‌فروشیم؛ درحالی‌که قیمت بنزین در فرانسه حدود ۲ یورو است که معادل ریالی آن به قیمت یورو آزاد حدود ۵۵ هزار تومانی برابر با ۱۱۰ هزار تومان می‌شود. براساس این مقایسه، ما در ایران به دارندگان ماشین برای هر لیتر بنزین ۱۰۷ هزار تومان یارانه می‌دهیم. بگذارید این گزاره و مفهوم را تحلیل کنیم. وقتی ما بنزین را لیتری ۳ هزار تومان می‌فروشیم و ۱۱۰ هزار تومان نمی‌فروشیم، چیزی به شما نمی‌دهیم که یارانه باشد؛ ولی می‌گوییم باید بنزین را گران‌تر از این مبلغ (مثلاً لیتری ۱۱۰ هزار تومان) می‌فروختیم؛ پس گویا یارانه می‌دهیم. اینجا یارانه به معنای تخفیف در قیمت است. ما اعتبار کردیم

چیزی را یارانه بنامیم که یارانه نیست. به همین دلیل، از واژه پنهان یا ضمنی برای آن استفاده می‌کنند. همچنین ادعا می‌شود که ما هر سال به مردم ۱۰۰ میلیارد دلار یارانه پنهان می‌دهیم. در این مورد هم واقعیت این است که پولی به‌عنوان یارانه به مردم پرداخت نمی‌شود؛ بلکه دولت معادل ریالی این مبلغ را از مردم پول دریافت نمی‌کند.

حال این سؤال مطرح است که چرا ما چیزی که یارانه نیست را یارانه تلقی می‌کنیم؟ یعنی مجوز ما برای این اعتبار چیست؟ پرداخت پول به شخصی، مصداق کمک دانسته می‌شود. وقتی نگرفتن پول مازاد در مقایسه با قیمت سایر کشورها را هم کمک تلقی می‌کنیم، درگیر نوعی اعتبار شدیم و به همین دلیل از وصف پنهان برای آن استفاده می‌کنند. ظاهراً مجوز این اعتبار آن است که قیمت‌گذاری متفاوت از قیمت در دیگر کشورها از نظر کارکردی مشابه قیمت‌گذاری به قیمت سایر کشورها به‌علاوه پرداخت یارانه آشکار است؛ یعنی اگر من قیمت بنزین را ۱۱۰ هزار تومان تعیین کنم و به مقدار ۱۰۷ هزار تومان به مصرف‌کننده یارانه آشکار بدهم، وضعیت مشابه با وضعیت کنونی دارد که در آن قیمت بنزین ۳ هزار تومان است و کسی از این ناحیه یارانه دریافت نمی‌کند.

اگر این اعتبار را بپذیریم، باید اعتبارهای دیگری را هم داشته باشیم. برای مثال، نرخ دستمزد ایران در مقایسه با نرخ دستمزد در فرانسه بسیار پایین است؛ یعنی کارگر ایرانی در مقابل کارش مبلغ ناچیزی دریافت می‌کند. در این صورت هر چند ما از مصرف‌کننده داخلی برای هر لیتر بنزین ۱۱۰ هزار تومان نمی‌گیریم، ولی از آن طرف به او اتومبیل کم‌مصرف، حمل‌ونقل عمومی خوب و دستمزد کافی هم نمی‌دهیم. در اینجا می‌توانیم اعتبار دیگری به نام مالیات پنهان داشته باشیم. ما با تولید اتومبیل پر مصرف در حال گرفتن مالیات پنهان از مصرف‌کننده ایرانی می‌باشیم؛ همان‌طور که با عدم ارائه خدمات مناسب حمل‌ونقل عمومی جایگزینی دارد و نه درآمدی برای خریداری ماشین کم‌مصرف در اختیار دارد. ما با پرداخت دستمزد پایین نیز در حال گرفتن مالیات پنهان می‌باشیم؛ زیرا او نمی‌تواند نیازمندی‌های خود را به شکل مناسبی تأمین کند؛ ولی در خانه‌ای نامناسب سکنی می‌گزیند و سبد غذایی نامناسبی هم خواهد داشت.

اعتبار یارانه پنهان نوعی اعتبار گمراه‌کننده در سیاست‌گذاری اقتصادی نیز می‌باشد. رواج این اصطلاح باعث فهم اشتباه از واقعیت (یا ندیدن بخشی از واقعیت) می‌شود و زمینه تجویز سیاستی اشتباه را فراهم می‌کند. در واقع، یارانه پنهان یک اصطلاح اعتباری گمراه‌کننده است. مشکل در اعتبار اصطلاح یارانه پنهان نیست؛ وگرنه ما اصطلاحات اعتباری زیادی در اقتصاد داریم؛ ولی مشکل این است که ما بد اعتبار کردیم و یا ناقص اعتبار کردیم (باید مفهوم مالیات پنهان را هم اعتبار می‌کردیم). بدین‌سان ما دچار توصیف نادرست از واقعیت اقتصادی می‌شویم؛ توصیفی که موجب تجویز نادرست می‌شود. در این راستا، قیمت حامل‌های انرژی گران می‌شود و برای جبران آثار تورمی یارانه پرداخت می‌شود؛ یارانه‌ای که خصلتی خودتخریب‌گر دارد و به تدریج قدرت خریدش را به‌واسطه تورم از دست می‌دهد.

با توجه به آنچه گفته شد، ممکن است اعتبار درست و نادرست داشته باشیم و یا نظام اعتبار کامل و ناقص داشته باشیم. در مثال پیشین، حتی اگر اعتبار یارانه پنهان را بپذیریم، باید اعتبار مالیات پنهان را هم داشته باشیم و این دو مفهوم را در کنار هم وارد تجزیه و تحلیل کنیم. مالیات پنهان ناظر به چیزهایی است که به افراد نمی‌دهیم، در مقابل یارانه پنهان ناظر به چیزهایی است که از افراد نمی‌گیریم. اگر مصرف‌کننده اروپایی را با ایرانی مقایسه کنید، مصرف‌کننده ایرانی قیمت کمتری برای بنزین می‌دهد؛ ولی در مقابل خدمات حمل‌ونقل عمومی و ماشین کم‌مصرف کمتری دریافت می‌کند. براساس محاسبات صورت‌گرفته، یک ایرانی با یک درصد درآمد ماهیانه‌اش ۴۰ لیتر بنزین (لیتری ۱۵۰۰ تومان) خریداری می‌کند. در برخی کشورها مانند آمریکا، کویت و امارات، افراد با اختصاص درصد کمتری از درآمد ماهانه‌شان همین مقدار بنزین دریافت می‌کنند. برخی کشورها مانند کانادا و نروژ وضعیتی مشابه ایران دارند. در برخی از کشورها نیز وضعیت بدتر از ایران است. یک فرد آمریکایی برای خریداری ۴۰ لیتر بنزین، ۶ دهم درآمد ماهانه خود را پرداخت می‌کند؛ در حالی که شهروند ایرانی حدود یک درصد درآمدش را پرداخت می‌کند (اقتصاد و پوله‌فروش، ۱۳۹۸، ص ۱۹).

شاید بهتر باشد بگوییم در زمینه یارانه پنهان، اعتباری نامناسب صورت گرفته است. واقعیت این است که در مقوله یارانه پنهان در عمل، قیمت داخلی با قیمت خارجی مقایسه و ادعا می‌شود که قیمت حامل‌های انرژی باید به‌صورت دلاری و براساس قیمت سایر کشورها صورت گیرد؛ یعنی قیمت هر لیتر بنزین در ایران باید برابر با قیمت بنزین در فرانسه باشد. اعتبار مناسب در اینجا قیمت سایه در سایر

کشورهاست. وقتی از واژه قیمت سایه استفاده کردیم، مسیر بحث به‌گونه دیگری جلو می‌رود و این سؤال مطرح می‌شود که چرا باید قیمت یک کالا و خدمت در ایران و فرانسه برابر باشد؟ آیا شرایط در این دو کشور یکسان است؟ وانگهی اگر این منطق پذیرفته شود، قیمت همه اقلام باید از این منطق تبعیت کند که در آن صورت افزون‌بر بنزین، باید قیمت سیب و پرتقال در ایران را هم براساس قیمت آن در فرانسه تعیین شود و البته باید قیمت خدمات هم همین‌گونه باشد؛ یعنی میزان دستمزدی که برای خدمات یک کارگر در فرانسه داده می‌شود باید با دستمزد کارگر مشابه در ایران یکسان باشد. اعمال این وضعیت به معنای این است که در عمل، ریال را از چرخه قیمت‌گذاری کشور خارج کنیم و یورو را در کشور رواج دهیم و با اتخاذ رویکردی دستوری به‌گونه‌ای عمل کنیم که مثلاً بهای اصلاح موی سر در تهران برابر با بهای اصلاح موی سر در شهر پاریس باشد؛ امری که نه امکان‌پذیر است و نه مطلوب.

بازگشت اعتبار نامناسب یارانه پنهان، اعتباری در مورد قیمت عادلانه است. در این چهارچوب ادعا می‌شود که قیمت عادلانه بنزین در ایران، قیمتی است که شهروندان فرانسوی یا ترکیه‌ای پرداخت می‌کنند. اینکه اعتبار قیمت عادلانه را براساس مقایسه قیمتی با سایر کشورها در نظر بگیریم، اعتباری غیرموجه است. اگر این اعتبار را بپذیریم، باید بگوییم که قیمت همه کالاها و خدمات از جمله دستمزد کارگران براساس قیمت کالاها و خدمات سایر کشورها تعیین شود که چنین اعتباری باعث دلاری شدن قیمت کالاها و خدمات و نوسان آن در اثر نوسان قیمت دلار یا سایر ارزهای مبنا می‌شود. این همان مشکلی است که در قانون هدفمندی یارانه‌ها ایجاد شد که براساس آن قیمت فروش محصولات نفتی و پالایشی براساس قیمت دلاری فوب خلیج فارس صورت گرفت؛ اتفاقی که نه تنها باعث نوسان قیمت نهاده‌های تولید در اثر تغییر در قیمت دلار می‌شود، بلکه باعث ذی‌نفع کردن تولیدکنندگان مواد پالایشی و پتروشیمی از افزایش قیمت دلار می‌شود. در واقع، این اعتبار نامناسب عینیت رفتاری بازیگران اصلی در عرضه و صادرات این محصولات را تغییر می‌دهد؛ بازیگرانی که به‌واسطه قدرت انحصاری می‌توانند قیمت این محصولات را افزایش دهند.

۳. نتیجه‌گیری

در دانش اقتصاد و اقتصاد اسلامی گزاره‌های اعتباری زیادی استفاده می‌شود. پول و مالکیت مصادیق بارز این نوع اعتباریات می‌باشند. حرمت ربا نیز از جمله گزاره‌های اعتباری تشریحی است. در این مقاله به تبیین و ارزیابی دیدگاه علامه طباطبایی رحمته‌الله در مورد هويت گزاره‌های اعتباری و رهیافت آن برای اقتصاد اسلامی می‌پردازیم. علامه طباطبایی رحمته‌الله گزاره‌های اعتباری را گزاره‌هایی می‌داند که در آن اعتبارکننده برای رفع نیازمندی‌های دسته‌جمعی، حد چیزی یا حکم چیزی را به چیز دیگر می‌دهد و آثار چیز اول را به دومی می‌دهد. به نظر می‌رسد که ایشان چنین گزاره‌ای را کاذب می‌دانند؛ زیرا مابه‌ازای عینی ندارد. ایشان گزاره اعتباری را با اشاره به استعاره تعریف می‌کند؛ همان‌گونه که در استعاره حسن شیر است، ما صفات حیوان شجاعی به نام شیر را به فردی به نام حسن نسبت می‌دهیم، در اعتباریات نیز وقتی حسن را مالک شیر می‌دانیم، حکم مالکیت حقیقی را به حسن می‌دهیم و آثار مالکیت حقیقی را بر این مالکیت اعتباری بار می‌کنیم. در این مقاله دیدگاه صادق بودن گزاره‌های اعتباری را تقویت کردیم؛ صدقی که وابسته به پذیرش اعتبار اعتبارکننده اولیه و پذیرندگان ثانوی اعتبار در جامعه، از یک سو، و هماهنگی اعتبار با واقعیت‌های تکوینی می‌باشد. صادق بودن گزاره‌های اعتباری به معنای آن است که آنها از واقعیت اعتباری موجود حکایت می‌کنند و یا می‌خواهند آن واقعیت را ایجاد کنند؛ واقعیتی که با واقعیت‌های تکوینی هماهنگ است و با توجه به پذیرش عمومی منشأ آثار حقیقی درستی مانند بهره‌مندی از کالاها و خدمات است. در این چهارچوب قواعد شرعی همچون حرمت ربا، به‌دنبال ساختن واقعیت ارتباطی خاصی است؛ در این واقعیت ارتباطی خاص روابط ربوی و انتفاعات مبتنی بر آن از بین می‌رود تا به عواقب سنت عینی امحاق گرفتار نشویم. اعتبار حرمت ربا بدین خاطر صورت می‌گیرد که در صورت اعتبار جواز ربا و رواج آن در جامعه (تبدیل شدن به هنجار رفتاری) نتیجه عینی فروپاشی اقتصاد جامعه خواهد بود و این از نتایج ناخواسته این اعتبار است؛ نتایج خواسته یا ناخواسته یک اعتبار اجتماعی، نتایج عینی است که وابسته به اعتبار معتبر نیست؛ یعنی تخریب اقتصادی ناشی از رواج ربا هویتی اعتباری ندارد که با عدم اعتبار اعتبارگر وجود نداشته باشد. این همانند کسی است که ناخواسته لیوان سم را می‌خورد و تصورش بر این است که این لیوان شربت است که وی پس از خوردن سم می‌میرد؛ چه بخورد و چه نخورد؛ چه دیگران بخوانند و چه نخواهند؛ مردن

این شخص وابسته به این نیست که ما اعتبار کنیم که سم فرد را نکشد. به همین شکل، رواج و هنجارشدن ربا در جامعه باعث تزلزل نظام اقتصادی می‌شود؛ چه گیرنده ربا و دهنده آن بخواهد و چه نخواهد؛ چه قانون‌گذار مجوزدهنده به ربا بخواهد و چه نخواهد. این قاعده تنظیم‌گر اعتباری آثاری حقیقی دارد که وجود و اثرش وابسته به اعتبار اعتبارکننده و پذیرش افراد در جامعه اعتباری نخواهد بود.

در مقابل اعتبار مفاهیمی همچون یارانه پنهان اعتباری نادرست است. چنین اعتباری با واقعیت تکوینی و تشریحی سازگار نیست؛ این نوع اعتبار با طرح نوعی برداشت نادرست از عدالت توزیعی، حکم می‌کند که قیمت حامل‌های انرژی از جمله بنزین باید براساس قیمت آن در سایر کشورها تعیین شود. این اعتبار به صورت ناقص مطرح می‌شود؛ زیرا به صورت کامل نسبت به همه کالاها و خدمات مطرح نمی‌شود. اگر قیمت عادلانه کالاها و خدمات در کشوری مانند ایران باید مشابه قیمت در سایر کشورها باشد، لازمه این امر آن است که قیمت همه کالاها و خدمات این‌گونه تعیین شود. در این صورت دستمزد خدمات کارگران نیز باید با توجه به دستمزد سایر کشورها تعیین شود؛ امری که تحقق آن نه ممکن و نه مطلوب است. عدم پذیرش تعدیل دستمزدها براساس دستمزد سایر کشورها و پذیرش تعدیل قیمت حامل‌های انرژی باعث نوعی اعتبار ناسازگار با واقعیت‌های تکوینی و تشریحی می‌شود و نظام توزیع مواهب و کالاها را بر هم می‌زند و شکاف طبقاتی را افزایش می‌دهد.

منابع

۱. آملی لاریجانی، صادق (۱۳۸۴). «استدلال در اعتباریات». مجله پژوهش‌های فلسفی - کلامی ۶(۴): ص ۴-۳۰.
۲. اقتصاد، امیرسامان و میثم پیله‌فروش (۱۳۹۸). درباره یارانه انرژی در ایران؛ یارانه پنهان و ملاحظات آن. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۳. توکلی، محمدجواد (۱۳۹۶). خاکریز اقتصادی خوانشی بر اقتصاد مقاومتی. تهران: کانون اندیشه جوان.
۴. توکلی، محمدجواد، و شفیع نژاد، عباس (۱۳۹۱). «شاخص تولید خالص داخلی طیب». مجله معرفت اقتصاد اسلامی، ۶، ص ۲۹-۵۳.
۵. چهل‌امیرانی، نگار (۱۳۹۷). نظریه اعتباریات و چالش نسبی‌گرایی؛ بررسی خوانش نسبی‌انگارانه استاد مطهری از نظریه اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه. قم: انتشارات المصطفی.
۶. حسنی، سیدحمیدرضا و هادی موسوی (۱۳۹۸). انسان‌کنش‌شناسی اعتباری به‌مثابه ظرفیت‌شناسی مبانی انسان‌شناختی علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه و عالمان علم اصول برای علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. داوری اردکانی، رضا (۱۳۶۶). دفاع از فلسفه. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۸. سبحانی، حسن و علی‌اصغر قائمی‌نیا (۱۳۹۵). «پول در اقتصاد اسلامی از دید اعتباریات علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه». اقتصاد اسلامی، ۶۳، ص ۶۹-۸۹.
۹. سرل، جان (۱۳۸۵). افعال گفتاری، ترجمه محمد عبداللهی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. طباطبایی رحمته‌الله علیه، ۱۳۶۲، نه‌ایه الحکمه، ۱۰. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۱۳۶۲ الف). مجموعه رسائل سبعة. قم: حکمت.
۱۱. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۱۳۸۷ الف). اصول فلسفه رئالیسم. قم: بوستان کتاب.
۱۲. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۱۳۸۷ ب). مجموعه رسائل علامه طباطبایی رحمته‌الله علیه. قم: بوستان کتاب.
۱۳. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۱۴۰۶ ق). نه‌ایه الحکمه. قم: موسسه النشر الاسلامی.
۱۴. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: جامعه مدرسین.
۱۵. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۲۰۰۷ م). مجموعه رسائل العلامة الطباطبایی. قم: باقیات.
۱۶. طباطبایی رحمته‌الله علیه، سیدمحمدحسین (۱۳۶۴). اصول فلسفه و روش رئالیسم. تهران: صدرا.
۱۷. فتحی، عبدالله و محمد فناپی اشکوری (۱۳۹۸). «تحلیل هستی‌شناختی واقعیت‌های اعتباری». مجله حکمت اسلامی، ۱۹، ۷۹-۱۰۱.
۱۸. معرفی محمدی، عبدالحمید (۱۳۹۸). «اقتصاد، اعتباریات و مسئله اخلاق». مجله معرفت اقتصاد اسلامی، ۲۰، ص ۱۲۵-۱۴۱.
۱۹. نظری، حسن (۱۳۸۷). «جایگاه اعتباریات در روابط اقتصادی - اجتماعی». مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱، ص ۲۹-۴۱.
۲۰. نظری، حسن (۱۳۹۰ ب). درسنامه نظریه‌پردازی علمی اقتصاد اسلامی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۱. نظری، حسن (۱۳۹۶). روش‌شناسی علم اقتصاد اسلامی با رویکرد واقعیت‌نهادی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.
۲۲. نظری، حسن (۱۳۹۰ الف). «خاستگاه نظریات علمی اقتصاد اسلامی». روش‌شناسی علوم انسانی، ۶۹، ص ۴۱-۵۸.
23. Āmolī Larījānī, Sādegh (1384). Argument in credits. *Philosophical-theological researches*, 4, 4-30. [In Persian]
24. Dāvarī Ardakānī, Reza (1987). *Defending Philosophy*, Ministry of Culture and Islamic Guidance. Tehran, [In Persian]
25. Chehel'amīrānī, Negar (2017). *E'tebārīāt theory and the challenge of relativism; Examining the relativistic reading of Professor Motahari from Allameh Tabatabai's theory of E'tebārīāt*. Qom: Al-Mustafa Publications. [In Persian]
26. Fat'hi, Abdullah; Fanāī Ashkoūrī, Mohammad (2018). *Ontological analysis of E'tebari facts. Islamic wisdom*, 19, 79-101. [In Persian]

27. Hasani, Seyyed Hamid Reza; Mousavi, Hadi (2018). *Credential anthropology as capacity theory, the anthropological foundations of Allameh Tabatabai and scholars of the principles of science for human sciences*. Qom: University and District Research Institute. [In Persian]
28. Mo'ar'refi Mohammadi, Abdul Hamid (2018). Economics, credit and the problem of ethics. *Knowledge of Islamic Economics*, 20, 125-141. [In Persian]
29. Iqtisād, Amir Samān & Pīleh'foroosh, Meysam (2018). *About energy subsidy in Iran; Hidden subsidy and its considerations*. Tehran: Islamic Council Research Center. [In Persian]
30. Nazari, Hassan (1387). The position of credits in economic-social relations. *Islamic Economic Studies*, 1, 29-41. [In Persian]
31. Nazari, Hassan (1390a). The origin of scientific theories of Islamic economics. *Methodology of human sciences*, 69, 58-41. [In Persian]
32. Nazari, Hassan (1390b). *Textbook of scientific theorizing of Islamic economics*. Qom: Research Institute of Hawzah & University. [In Persian]
33. Nazari, Hassan (2016). *Methodology of Islamic economics with the approach of institutional reality*. Qom: Research Institute of Hawzah & University. [In Persian]
34. Searle, J. (1995), *The Construction of Social Reality*. New York: The free press.
35. Searle, John (1385). *Speech Acts Theory* (Translated by Mohammad Abdullahi), Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture. [In Persian]
36. Sobhani, Hassan & Ghāemī'niā, Ali Asghar (2015). Money in the Islamic economy from the point of view of Allameh Tabataba'i (RA). *Islamic Economy*, 63, 69-89. [In Persian]
37. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1362). *A collection of Sab'ēs Treatises*. Qom: Wisdom Publications. [In Persian]
38. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1387). *The collection of Allameh Tabatabai's Treatises*. Qom: Bostan Kitab. [In Persian]
39. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1406A.H.). *Nahāye-al-Hekmah*. Qom: Islamic Institute. [In Persian]
40. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1417A.H.). *Al-Mīzān fi Tafsīr al-Qur'an*. Qom: Jame'eh Modar'resin. [In Persian]
41. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (2007AD). *Al-Allameh Al-Tabataba'i's collection of epistles*. Qom: Remains. [In Persian]
42. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein; Motahari, Morteza (1364). *Principles of realism philosophy and method*. Tehran: Sadra. [In Persian]
43. Tavakoli, Mohammad Javad (2016). *An economic embankment; reading on resistance economy*. Tehran: Kanoon-e Andishe'ye Javan. [In Persian]
44. Tavakoli, Mohammad Javad; Shafi'nejād, Abbas (1391). Tay'yeb net domestic production index. *Knowledge of Islamic Economics*, 6, 29-53. [In Persian]